

КРАВЧУК М. Ю.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри міжнародного
права та європейської інтеграції
юридичного факультету
(Тернопільський національний
економічний університет)

ГДАНСЬКИЙ Н. М.,
студент IV курсу юридичного факультету
(Тернопільський національний
економічний університет)

УДК 341

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ УСИНОВЛЕННЯ ЯК ОРІЄНТИР ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Дослідження спрямоване на поглиблене освоєння унікального комплексу міжнародно-правових стандартів у сфері міждержавного усиновлення дітей та аналіз відповідної нормативно-правової бази.

Ключові слова: міжнародне усиновлення, міжнародно-правові стандарти, нормативно-правове регулювання міждержавного усиновлення дітей, міжнародний акт, вітчизняне законодавство.

Исследование направлено на углубленное изучение уникального комплекса международно-правовых стандартов в области межгосударственного усыновления детей и анализ соответствующей нормативно-правовой базы.

Ключевые слова: международное усыновление, международные правовые стандарты, правовое регулирование межгосударственного усыновления детей, международный акт, внутреннее законодательство.

The study is an in-depth exploration of a unique complex of international legal standards in the field of inter-country adoption of children and the analysis of the appropriate regulatory framework.

Key words: international adoption, international legal standards, legal regulation of international adoption of children, international act, domestic legislation.

Вступ. Об'єктивний процес глобалізації, підвищення рівня взаємозалежності держав і збільшення випадків міждержавних усиновлень у всьому світі актуалізують проблему щодо наявності дієвого механізму нормативно-правового регулювання міждержавного усиновлення дітей. Сьогодні інститут міждержавного усиновлення має детермінуючий вплив на суспільні відносини, які виникають щодо усиновлення дітей. Кожна держава, залежно від її соціально-економічного становища, правових, політичних, релігійних та інших умов, створює власний національний механізм реалізації міжнародно-правових норм у сфері міждержавного усиновлення дітей. Однак локальне регулювання міждержавного усиновлення вже не відповідає викликам сучасності, відповідно, виникає потреба у формуванні регіональних та універсальних правових інструментів щодо питання міждержавного усиновлення дітей.

Деякі аспекти міждержавного усиновлення ґрунтовно досліджувались у працях О. Будзінської, Ю. Деркаченко, О. Дюжевої, І. Зіміної, З. Ромовської, В. Рясенцева, Г. Федосєєвої й інших правників.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження нормативно-правового регулювання міждержавного усиновлення дітей і визначення комплексу міжнародно-правових стандартів у цій сфері як орієнтира для вдосконалення вітчизняного законодавства.

Результати дослідження. Правове регулювання міждержавного усиновлення як однієї з форм реалізації права дитини жити й виховуватися в сім'ї є важливим складником у системі заходів щодо забезпечення охорони та захисту прав та інтересів дітей. Процес міждержавного усиновлення регулюється низкою нормативно-правових актів національного значення й міжнародними договорами.

Для вирішення питань міжнародного усиновлення на рівні національного та міжнародного права приймається широке коло нормативних актів, які присвячені колізійному й матеріальному регулюванню.

У внутрішньому праві багатьох країн норми, присвячені вирішенню питань міжнародного усиновлення, встановлюють прив'язки до закону держави (громадянства, місця проживання тощо) усиновителя з поєднанням із законом країни усиновлюваного або третіх осіб, від яких залежить надання згоди на усиновлення, та інколи *lex fori*. Це законодавства Грузії, Німеччини, Австрії, Угорщини, Греції, Іспанії, Італії, Ліхтенштейну, Румунії, Тунісу, Швейцарії, Естонії, Японії. Такі країни, як Португалія і Швейцарія, не дозволяють усиновлення, якщо воно не передбачене законом усиновлення, очевидно, для запобігання виникненню «кульгаючого» усиновлення. Деякі країни використовують 1–2 прив'язки для колізій міжнародного усиновлення: до закону місця проживання сторін (Венесуела, Перу, Канада), *lex fori* (В'єтнам), національного закону сторін (Польща), громадянства усиновителя й *lex fori* (Чехія) [15, с. 390].

Під міжнародно-правовими стандартами в галузі усиновлення доцільно розуміти систему закріплених у міжнародних документах загальноприйнятих норм, спрямованих на розвиток і вдосконалення єдиних загальнолюдських принципів, які застосовуються для регулювання правових відносин між суб'єктами усиновлення і третіми особами в процесі усиновлення дітей іноземцями.

До ознак міжнародно-правових стандартів у цій сфері варто зарахувати такі:

- фіксація в міжнародних актах та інших міжнародних документах;
- загальноприйнятність та універсальність норм і їх регулювання на національному рівні в більшості держав, що зумовлює обов'язковість (або принаймні бажаність) дотримання їх державами, як наслідок, відповідальність держав на міжнародному рівні;
- утілення міжнародних стандартів у формі єдиних принципів регулювання правових відносин у сфері усиновлення;
- сфера застосування поширюється на правові відносини, які виникають між суб'єктами усиновлення і третіми особами в процесі усиновлення іноземцями дітей;
- побудова на загальнолюдських цінностях;
- спрямованість міжнародних стандартів на розвиток і вдосконалення єдиних загальнолюдських принципів [14, с. 99].

Важливо відмітити, що можливість зарахування норми, що закріплена в тому чи іншому міжнародному акті, до міжнародного правового стандарту не завжди залежить від юридичної сили документа. Наприклад, норми Конвенції про захист прав людини та основних свобод, які мають обов'язкову юридичну силу, знаходяться на одному рівні з нормами Загальної декларації прав людини, які визнані міжнародним співтовариством і виражені в національному законодавстві держав.

Ю. Деркаченко зазначає, що міжнародно-правове регулювання в цій сфері має комплексний (системний) характер і норми міжнародного права, що регулюють питання міждержавного усиновлення дітей, можна класифікувати за такими критеріями [1, с. 399]:

1) за сферою дії – норми універсального характеру та норми регіонального характеру. Універсальні норми діють у глобальних масштабах і стосуються інтересів усіх держав (переважно норми *erga omnes*). Основною формою закріплення цих норм є міжнародні звичаї й міжнародні універсальні договори. Прикладами універсальних норм є основні принципи міжнародного права, положення універсальних багатосторонніх договорів, таких як Конвенція ООН про права дитини, Конвенція ООН про захист дітей і співробітництво у сфері міждержавного усиновлення тощо. Регіональні норми регулюють відносини в межах певного географічного регіону, що зумовлено наявністю спільних проблем і спільних економічних, соціальних і культурних інтересів держав цього регіону. Прикладами регіональних норм є Європейська конвенція про усиновлення дітей і Європейська конвенція про здійснення прав дітей;

2) за юридичною силою – норми «твердого права» й норми «м'якого права». На відміну від «твердого права», норми «м'якого права» не породжують чітких прав та обов'язків, а дають лише загальну установку, якої суб'єкти дотримуються як моделі поведінки. До таких норм, наприклад, належить Декларація про соціальні та правові принципи, що стосується захисту й добробуту дітей, особливо в разі передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному й міжнародному рівнях.

Як зазначає О. Скоробогач, для всебічного аналізу розвитку міжнародних стандартів у галузі усиновлення міжнародні акти за ступенем деталізації закріплених у них універсальних принципів можна поділити так [10, с. 202]:

- такі, що визначають правовий статус дитини у сфері міжнародного усиновлення (Женевська декларація прав дитини 1924 р., Загальна декларація прав людини 1948 р., Декларація прав дитини 1959 р. тощо);
- такі, що регламентують загальні процедурні питання міжнародного усиновлення (Європейська конвенція про усиновлення дітей, Гаазька конвенція про захист дітей і співробітництво в галузі міжнародного усиновлення);

– такі, що регулюють окремі питання, які виникають на певних етапах міжнародного усиновлення (Конвенція про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах, Гаазька конвенція про цивільні аспекти викрадення дітей тощо).

Перша група міжнародних стандартів робить важливий внесок у розвиток міжнародних стандартів у сфері усиновлення, закладаючи основу для їх формування, підкреслює всесвітнє занепокоєння добробутом дітей.

Першою декларацією в галузі прав дитини, ухваленою міжурядовою організацією, є Женевська декларація 1924 р., яка проголошувала необхідність дорослих забезпечити дитину «найкращим, що їй може дати людство». Зазначена Декларація не є досконалим документом із погляду юридичної техніки, оскільки вона викладена у формі гасла до людства, не розглядає дитину як суб'єкт правовідносин і взагалі лише торкається проблем прав дітей, фактично не розглядаючи питання усиновлення дітей іноземцями. Однак значення цього документа важко переоцінити, бо саме Женевська декларація заклала основи для формування міжнародних стандартів у царині прав дитини.

Наступним міжнародним документом, який проголосив права дитини, є Загальна декларація прав людини, прийнята 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН, з утіленням якої міжнародне співтовариство отримало загальний стандарт правового становища особи, яким держави повинні керуватися у своїй діяльності.

Значним кроком уперед у розвитку універсальних стандартів прав дитини та прообразом для майбутніх нормативних актів у сфері усиновлення стало прийняття Декларації прав дитини 1959 р., у якій закріплено принцип, згідно з яким діти мають право на «особливий захист», що повинен здійснюватися з огляду на її найкращі інтереси. Важливо, що термін «інтереси дитини» та необхідність їх забезпечення вперше застосовано в Декларації [3, с. 27].

У зазначеному акті виражено положення щодо недопустимості расової, релігійної або іншої дискримінації, яка є досить актуальною сьогодні, бо чинне українське законодавство у сфері дискримінації є малоефективним, що, у свою чергу, стимулює нові дискримінаційні вияви. Велике значення має закріплення в Декларації принципу недопущення торгівлі дітьми в будь-якій сфері, який має безпосередній стосунок до міжнародного усиновлення. В умовах світової фінансової кризи ризик для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, стати об'єктами торгівлі різко підвищився, а проблема торгівлі дітьми набула світового характеру. Незважаючи на невеликий обсяг і рекомендаційний характер, ця Декларація передбачала важливі принципи, які отримали подальший розвиток в інших міжнародних документах [11, с. 187].

У Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права й Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. інкорпоровано спеціальну статтю щодо заборони дискримінації дітей за ознакою раси, кольору шкіри тощо, яка сприяла забезпеченню й захисту прав дитини з боку держав на основі рівності та справедливості.

Продовженням розвитку міжнародних стандартів у сфері усиновлення стали положення Декларації ООН 1986 р. про соціальні та правові принципи стосовно захисту і благополуччя дітей, які визначили орієнтири поліпшення благополуччя дітей і стали основою під час розроблення актів національного законодавства. Серед міжнародних принципів отримали визнання такі положення у сфері усиновлення: передача на усиновлення з урахуванням найкращих інтересів дитини (ст. 5); збереження індивідуальності дитини, а саме право дитини на збереження імені та громадянства після усиновлення (ст. ст. 8, 9); участь у процесі усиновлення усиновлювачів і по можливості власних батьків дитини й самої дитини (ст. 12); здійснення компетентними органами контролю за забезпеченням благополуччя дитини (ст. 12); альтернативність (крайній захід) усиновлення іноземцями (ст. 17); установа політики і прийняття законів щодо заборони викрадення дітей та інших дій з метою їх незаконної передачі (ст. 19) [8, с. 72].

Ще одним актом універсального характеру стала Конвенція про права дитини, прийнята 20 листопада 1989 р., аналіз якої дає змогу підкреслити таке. Грунтуючись на пріоритетності загальнолюдських цінностей, вона остаточно на міжнародному рівні закріпила положення щодо дотримання найкращих інтересів дитини. Крім того, у Конвенції міститься стандарт права дитини на індивідуальність, виражений у ст. ст. 7, 8 Конвенції: дитина має бути зареєстрована відразу ж після народження, з моменту народження має право на ім'я й набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх піклування; дитина має право на збереження своєї індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки. У ч. 2 ст. 8 міститься гарантія забезпечення проголошеного права, що полягає в обов'язку держав-учасниць у наданні необхідної допомоги й захисту для найшвидшого відновлення індивідуальності дитини [7, с. 51].

Друга група міжнародних стандартів детально регламентує матеріальні приписи у сфері національного й міжнародного усиновлення, удосконалюючи зміст міжнародних стандартів у сфері усиновлення.

Найбільш важливий міжнародний акт у сфері усиновлення – Гаазька конвенція про захист дітей і співробітництво в галузі міждержавного усиновлення, яка була прийнята 29 травня 1993 р., але досі Україною не ратифікована. У її основу покладені основні принципи, встановлені в Конвенції ООН про права дитини й Декларації ООН про соціальні та правові принципи, які стосуються захисту й благополуччя дітей під час міжнародного усиновлення. Визначаючи поняття міжнародного усиновлення, цей міжнародний документ закріплює таке: принцип забезпечення інтересів усиновленої дитини за дотримання її основних прав, визнаних міжнародним правом; принцип відсутності будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри тощо; принцип вільного вираження думки дитини та її врахування відповідно до віку й зрілості дитини; принцип забезпечення безпеки дитини від викрадення, торгівлі чи нелегального ввезення/вивезення [6, с. 122].

До другої групи міжнародних актів у галузі міжнародного усиновлення необхідно зарахувати Європейську конвенцію з усиновлення дітей, яку було ратифіковано Верховною Радою України 15 лютого 2011 р. Вона стала новим важливим кроком у правовому регулюванні усиновлення дітей іноземцями. Цей міжнародний документ установлює основні правила в межах процесу міжнародного усиновлення. Відповідно до ст. 18 Конвенції, держави-учасниці зберігають за собою право приймати положення, більш сприятливі для усиновленої дитини, тобто якщо вітчизняне законодавство містить норми, які відрізняються від положень Конвенції, але є кращими для дитини, котра усиновлюється іноземцями, це не вважається порушенням норм зазначеного документа [2, с. 209].

Тенденцію вияву бажання держав-учасниць міжнародних договорів посилити контроль за благополуччям своїх громадян під час міжнародного усиновлення можна прослідкувати в документах, що становлять третю групу.

Розроблена в Мінську Конвенція про правову допомогу та правові відносини із цивільних, сімейних і кримінальних справ від 22 січня 1993 р., ратифікована Україною 10 листопада 1993 р., містить положення, відповідно до якого усиновлення чи його припинення визначається законодавством договірної сторони, громадянином якої є усиновлювач у момент надання заяви про усиновлення чи його припинення. Конвенція про правову допомогу та правові відносини із цивільних, сімейних і кримінальних справ, розроблена в Кишиневі 7 жовтня 2002 р., удосконалюючи дієвість міжнародного стандарту про здійснення компетентними органами контролю за благополуччям дітей, сприяла закріпленню у вітчизняних нормативних актах принципу застосування основного закону держав усиновлювача й усиновленої дитини для забезпечення гарантій дотримання найкращих інтересів дитини.

До третьої групи необхідно зарахувати Європейську конвенцію про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р., що набула чинності в Україні 1 квітня 2007 р. й закріплює міжнародний стандарт урахування найвищих інтересів дитини під час вирішення судами сімейних справ, зокрема про усиновлення; Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р., яка набула чинності в Україні 1 вересня 2006 р. й положення якої сприяли вдосконаленню міжнародного стандарту недопущення незаконного переміщення дитини через національні кордони та недопущення торгівлі дітьми [4, с. 93].

Отже, проаналізовані вище міжнародні документи становлять унікальний комплекс міжнародно-правових стандартів у сфері усиновлення дітей іноземцями і слугують орієнтиром для вдосконалення вітчизняного законодавства.

Сучасне сімейне законодавство України суттєво змінило зміст норм про умови, порядок і правові наслідки усиновлення. Сімейний кодекс України встановлює додаткові вимоги до осіб, які можуть бути усиновлювачами; запроваджує нові правила процедури виявлення й обліку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені; розширює перелік умов усиновлення.

Відповідно до ст. ст. 51 і 52 Конституції України, сім'я, дитинство, материнство й батьківство охороняються державою, утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу.

Останніми роками з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист і всебічний розвиток в Україні було прийнято багато нормативних актів, які встановлюють основні принципи та напрями захисту прав дітей, а також основні засади державної політики в цій сфері. Згідно із Законом України «Про охорону дитинства», охорона дитинства в Україні є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом.

Згідно із Законом, пріоритетне право на усиновлення українських дітей мають громадяни нашої держави. Виявившись сиротою, дитина протягом року перебуває на обліку за місцем проживання, лише після закінчення цього терміну може бути усиновлена іноземцями, які дуже охоче беруть у дочки й сини українських дітей, навіть якщо ті мають досить серйозні захворювання [12, с. 372].

Процес усиновлення в Україні регламентується Сімейним кодексом України [9], Цивільно-процесуальним кодексом України [13], Законами України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення

організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» й відповідними постановами Уряду.

Порядок здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, які усиновлені іноземцями та проживають за межами України, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

За загальним правилом, нагляд за дотриманням прав дітей, які усиновлені та проживають в Україні, здійснює орган опіки та піклування за місцем проживання дитини. Це правило застосовується й у випадках, коли після усиновлення дитини іноземцем вони залишаються проживати на території України [5, с. 118].

Висновки. Отже, аналіз системи нормативно-правового забезпечення процесу усиновлення українських дітей-сиріт іноземцями показує, що, крім уже розробленої потужної юридичної бази з питань міждержавного усиновлення, ще залишається досить велика кількість питань, які потребують дослідження й вивчення, а саме: громадянство дитини в змішаних шлюбах, дотримання прав дитини, передбачених міжнародними документами (право на отримання інформації про своє походження) тощо.

Список використаних джерел:

1. Деркаченко Ю.В. Особливості застосування універсальних механізмів та процедур з міждержавного усиновлення дітей у законодавстві деяких європейських країн / Ю.В. Деркаченко // Закарпатські наук. читання : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів (28–30 квітня 2009 р.). – Ужгород, 2009. – С. 398–401.
2. Мельничук Т.І. Соціально-психологічні чинники забезпечення ефективності процесу усиновлення дітей іноземними громадянами / Т.І. Мельничук // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К., 2012. – Т. 14. – Ч. 3. – С. 207–216.
3. Мироненко В. Умови здійснення усиновлення як засіб забезпечення прав дитини / В. Мироненко // Нотаріат для вас. – 2007. – № 11. – С. 25–30.
4. Мікуляк М.А. Регулювання міжнародного усиновлення на основі Конвенцій про права дітей та усиновлення / М.А. Мікуляк // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». – 2015. – № 1 (6). – С. 91–94.
5. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / [авт. колектив: Е.М. Багач, Ю.А. Білоусов, В.А. Ватрас, Н.О. Давидова, А.О. Кодинець]. – К. : Ліга 2010. – 577 с.
6. Розгон О.В. Актуальні питання міжнародного усиновлення у світлі міжнародного законодавства / О.В. Розгон // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право». – 2010. – № 945. – С. 121–125.
7. Розгон О. Феномен міжнародного усиновлення / О. Розгон // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2011. – № 2. – С. 49–59.
8. Румянцева-Козовник А.В. Правові аспекти усиновлення іноземцями дітей, які є громадянами України / А.В. Румянцева-Козовник // Наше право. – 2014. – № 6. – С. 71–75.
9. Сімейний кодекс України 10 січня 2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.
10. Скоробогач О.В. Міжнародно-правові стандарти усиновлення іноземцями дітей, які є громадянами України / О.В. Скоробогач // Право і Безпека. – 2013. – № 1. – С. 201–205.
11. Слабковська А.І. Нормативно-правове забезпечення процесу усиновлення українських дітей-сиріт іноземцями / А.І. Слабковська // Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія «Педагогічні та історичні науки». – 2014. – Вип. 122. – С. 185–193.
12. Стоянова Т.А. Розгляд судами справ про усиновлення у світлі ратифікації Європейської конвенції про усиновлення дітей / Т.А. Стоянова // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 66. – С. 371–375.
13. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV (зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42. – Ст. 492.
14. Чолан Т.А. Міжнародне законодавство з питань усиновлення дітей як невід’ємна частина національного законодавства України та російської федерації / Т.А. Чолан // Наше право. – 2013. – № 11. – С. 98–103.
15. Яніцька А.І. Процесуальні особливості оформлення усиновлення громадянами України та іноземними громадянами / А.І. Яніцька // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 66. – С. 389–394.

